

Az egyes nyelvjárásokban néha meglepő, sőt meghökkenítő dolgok is előfordulhatnak, de alig hihető, hogy ez a terület, amely szorosan simul a Véghtől feldolgozott vidékhez, ilyen szeszélyes, mondhatnám anarchisztikus módon bánna a zárt *ē*-kkel és a nyílt *e*-kel. Például a 120. sz. térképen *c s a k i s n y í l t e* a birtokos személyrag mind a húsz faluban, a 140-en pedig a hasonló hangtani helyzetben levő *zsebgýē* szóban mind a húsz faluban *z á r t ē* jelentkezik. A *hele* alakok azért is tűnhetnek gyanúsaknak, mert ebben az egy szóban az országhatár egyben igen éles nyelvjárási határ volna, hiszen Végh atlaszának 50. térképén (*helē*) egyetlen nyílt *e*-re végződő alak sincs.

További kételyeim ugyancsak a zárt *ē*- nyílt *e*-vel kapcsolatban: A Bevezető 8. lapján „a birtokos személyragozás egy birtokos egy birtok 3. személyének ragja 4 változatban fordul elő”: *-o*, *-a(-ja)*, *-e(-je)*: *piénze, tehene, tehennye* és *-i* (csak az *-e* végűekhez közöltem a példákat). Ezek a megfelelő Végh-féle térképlapokon mind *-ē* alakban fordulnak elő. Bizonyára megvan egyébként a területen a *fiülō* típus is, noha a térképlapok közt nincs olyan, amely ezt a jelenséget szemléltetné. A több birtokos egy birtok 3. személyű alakja is eddigi tapasztalataink szerint *-ēk*: *kertyēk*, nem pedig nyílt *e*-s hangzású. (A következőkben az első szám jelenti a térképlapot, a második pedig a kutatópont számát.) Kételkedést ébresztenek bennem a következő adatok is: 18/1—2 *menek*, 3 *mēgyek*, 19/1 *menz*, 20/1—3 *menünk* ill. *menyenk*, 25/13 *etti*, 26/6, 16—20 *meginnájítok*, 33/16 *meghij*, 17 *meghi*, 34/2—4, 6 *megváránja* (ill. *-o*). Gyanúsak a 40. térkép *prezbors* alakjai, a 48—49/15 *leeresztü*, 55/5 *bēseje*, 60/13 *kenyierszaksztu*, a 73. és 78. számos *pelva* adata, a 75 *cimer*, 84 *egres* adatai, 95/6 *mekkōrmōz*, 102 több *zsieter*, 104/2 *ūzekedik*, 114/12, 14, 20 *pergyuka*, a 115/1, 2, 4 második magánhangzója, 118/3, 5, 6 ugyancsak. Máshol nyílt *e*-t várnánk a zártnak jelölt *ē* helyén, mint a 63/15 *gerēben*, *késztimet* (4).

A 99/4 városias ejtést tükröz. A nyíltabb *e* csak a *hirtelen* (130) és *zsebgýē* (140) szóban fordul elő? Miért újkori átvétel a *vihar*? Az *ēbiborz* aligha a sündisznó neve, hanem a meles taxusé (108/16). A jelek lehetnének következetesebbek (pl. 89, 113). Bár Nyitra környékén a *h* nem indukál, itt mégis betűjezt tükrözhetnek a 33. térkép *mēghin* stb. alakjai. Nem meggyőző a néhány következetlen záródó diftongus sem (14/5—6, 43/5). Meglepő volna, ha ezen a területen *á* után csak *a* vagy *o* jelentkeznék, sohasem — a nyelvterületen olyan gyakori — kettő közti hang (*o* vagy *q*). Mi a 131. térkép zárt, rövid *i*-je? Szerintem fölösleges volt a nem közölt 9 térkép közül 7-nek a helyét üresen hagyni.

Talán egy kissé hosszadalmasra sikerült a számomra gyanús, nem egészen megnyugtató jelenségek felsorolása, de a majdnem háromezer adat között ezeknek a száma így is elenyészik. Ez is megmutatja azonban, milyen nagy elővigyázatra van szükség gyűjtés közben, és milyen nagy segítség lett volna egy ellenőrző kiszállás — esetleg másvalaki bevonásával is, aki a gyanús adatokban vagy megerősíti vagy helyesbíti a gyűjtő feljegyzését.

Mindent egybevéve is azonban pozitívnak mondható mérlegünk. Az egyes nyelvjárások meglepő eredményeket produkálhatnak, így tehát kétségeim túlnyomó többsége nem föltétlenül hibás, hanem számomra gyanús adatokra mutatott rá.

Reméljük, hogy ezt az értékes kezdeményezést a szerző és munkatársai még további területekre is kiterjesztik, és egyben szép példát mutatnak ezzel a két szomszédos és baráti ország tudományos együttműködésére.

KÁLMÁN BÉLA

GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.

Második kiadás. Bp., 1966, Akadémiai Kiadó. 15 térképmelléklet, 910 l.

Ez a munka először 1963-ban jelent meg. Értékét és az iránta megnyilvánuló rendkívüli érdeklődést beszédesen bizonyítja, hogy három éven belül új kiadása vált szükségessé. Valóban: sok szempontból hasznosítható, nagy tudományos hitelű, hézagpótló munkáról van szó, amely aligha hiányozhat a nyelvész asztaláról, ha a vizsgált kor bármilyen nyelvi kérdéséhez kíván adalékokat gyűjteni.

A mű Bevezetés fejezete a történeti földrajz fogalmát így határozza meg: „A történeti földrajz tárgya egy terület adott történeti korban fennállott természeti, gazdasági és társadalmi viszonyainak földrajzi szempontból rendszerezett leírása történeti források alapján” (5). Áttekintni az e kérdéskörbe vágó hazai és nemzetközi — főleg a velünk szomszédos államokban termett — szakirodalmat, majd körvonalazza saját munkájának célját, forrásait, anyagának elrendezését.

Területileg kiterjed a mű az Árpád-kori Magyarország minden egykori községének, városának és várának leírására. Anyagát a megyék sorrendjében mutatja be. Az öt kötetre tervezett kiadványsorozat első darabja tizenöt vármegye helységeit szedi sorra: Abaújvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megyét öleli fel.

Az adatgyűjtés időbeli kiterjedése meghaladja a szorosan vett Árpád-kort: számba veszi a IX. száza di forrásokat, meg az 1301—1332 közötti oklevélananyagot is. Ezt főleg az 1332—37-es évekből származó, sok értékes adalékot tartalmazó pápai tizedjegyzék feldolgozása indokolja: ilyen módon forrásanyagát mintegy megkétszerezte. A hajdani településeknek a maiakkal való azonosítása, a kontinuitás nyomon kísérése természetesen szükségessé tette, hogy néhány fontos későbbi kiadványt: országos monográfiákat, helységnévtárakat, térképeket is folyamatosan felhasználjon.

A feldolgozott levéltári anyag mennyisége lenyűgöző: az itthoni és külföldi intézményekben őrzött mintegy 20 000 oklevél adalékait gyűjtötte össze a szerző és munkaközössége. Az átvizsgált okleveleknek majdnem negyedrészre eddig kiadatlan.

Az egyes megyék anyagának feldolgozása két részre tagolódik: általános bevezetésre és az egyes helységek tüzetes leírására. Az általános részek különösen jó alkalmat kínálnak a szerzőnek, hogy a marxista történetés erényeit érvényesítse: az adatoktól egy percre sem szakad el, de kibontja mindazokat a gazdasági és társadalmi vonatkozásokat, amelyek mögöttük meghúzódnak. A megyék természeti földrajzi viszonyainak felvázolása után kitér a terület magyar honfoglalás előtti lakosságára, a magyarok meglepedésére, a honfoglalás történetére, a nemzeti birtoklás, az államalapítás és a megyeszerveződés helyi vonatkozásaira. Külön gondot fordít a megye gazdasági és társadalmi viszonyainak kikutatására a tatárjárás előtti és utáni időkben, illetőleg a XIII. és XIV. század fordulóján. A pápai tizedlajstromok alapján nemcsak a lakosság lélekszámára, hanem a gazdálkodás szintjére is fontos következtetéseket tud levonni. Ezekből a megyénkenti összegezekből kerekedik majd ki a sorozat végén — a szerző ígérete szerint — az egész ország Árpád-kori állapotának összehasonlító áttekintése.

Az egyes helységek leírása a megyén belül ugyancsak betűrendben következik. E sokszor meseteri tömörséggel szerkesztett szócikkek mind az oklevelek oda vonatkozó adatait, mind az elbeszélő források, krónikák adalékait maximális filológiai pontossággal közlik, anélkül, hogy a nem kifejezetten történetés szakember számára az olvasást és megértést megnehezítenék. Helyesen számít itt arra, hogy a helytörténetés érdeklődésű olvasók szakszerűsége nem áll azonos színvonalon.

Külön figyelmet érdemel a könyvben található számos szövegekzi, illetőleg külön csatolt térképábrák. Ezek nemcsak a korabeli birtokviszonyok áttekintését könnyítik meg, hanem topográfiai-lag is nagy nyereségnek tekinthetők, főleg a kisebb-nagyobb vízfolyások, állóvizek és erdőségek elhelyezkedésének rekonstrukciója miatt. Hogy az ilyen természetű munka nemcsak a földrajztudomány számára hasznos, azt éppen a szerző egyik korábbi kitűnő tanulmánya bizonyította be (A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. Pais-Eml. 407).

Győrffy György tudatosan törekedett arra, hogy munkáját minél több tudományág szakembere hasznosíthassa. Bevezetésében így ír: „Történeti földrajzomban törekszem a marxista történetészemlélet érvényesítésére: nem csupán a történeti földrajznak az eddiginél tágabb értelmezésével, céloomul tűzvéni ki egy terület adott történeti időben fennállott természeti, gazdasági és társadalmi viszonyainak földrajzi szempontból rendszerezett leírását, hanem azzal, hogy minden, a termelésre, valamint a társadalom rétegződésére és fejlődésére vonatkozó adatot összegyűjtök s helyi összefüggéseibe állítva tüzetesen leírok. . . . Törekvésem történeti földrajzi célkitűzésemen túlmenőleg az, hogy segítségére legyek a nyelvészeti, néprajzi, régészeti, művészettörténeti, földrajzi és természettudományi kutatásnak” (9).

Sajátságos, hogy a bevezetés végéhez kapcsolt jegyzetben, mely a munka itthoni és külföldi ismertetései közül említi meg egy tucatnyit, egyetlen nyelvtudományi orgánomot sem találunk (17). Ez korántsem jelenti azt, hogy a hazai nyelvtudomány szakemberei nem a legnagyobb érdeklődéssel várták és fogadták a kiadványt. Ellenkezőleg: már a munka előkészületi fázisában felismerték, hogy ez a munka nagy mennyiségű új, eddig hozzáférhetetlen magyar nyelvi szórványanyag közreadásával forradalmasíthatja a magyar nyelvtörténeti — főleg hangtörténeti — kutatásokat; helyhez köthető, kilúgozatlan forrásanyagot kínál a nyelvjárástörténet művelőinek (vö. BÁRCZI GÉZA: MNy. LX, 7).

Az általános nyelvtörténeti, illetőleg nyelvjárástörténeti felhasználhatóságon túl mi e helyen főleg a névtudomány nagy nyereségére kívánunk rámutatni a munkával kapcsolatban. A bevezetésben ezt olvassuk: „Történeti földrajzi szempontból legértékesebb dokumentumok a határjárások, amelyekben a régi táj arculata s olykor a mezőgazdasági termelés módja és a település képe meglevőenedik, s amelyek a benne [= bennük] felsorolt helynevek révén útbaigazítást adnak a lakosság nyelvére” (15). A határjárások anyagának névtani haszna talán még az itt jelzett szempontnál is jelentősebb. Ma, amikor lassan országos mozgalommá terebélyesedik a szinkrón földrajzi nevek gyűjtése, gyakori eset, hogy rég elpusztult helységek nevének dűlőnevekben fennmaradt változatára bukkanunk. Biztosra vehető, hogy Győrffy munkája örvendetesen megszaportítja ezeket az eseteket az eredeti név felmutatása révén.

A személynevek kutatóját örvendeztetheti meg a bevezetés egy másik részlete: „A nyelvészet kívánalmainak igyekszem eleget tenni, amikor a nem latin személyneveket és azok változatait betűhíven (de nagybetűvel kezdve) közlöm. A szolgáló népek, ill. jobbágyok felsorolását hasonló módon teszem közzé” (16).

A nyelvész tehát hálával és meglegegedéssel veszi kezébe Györffy György munkáját, és várja annak folytatását. Örömebe legfeljebb egy-két csepp üröm vegyül: Kár, hogy a szerző egy 1920-as akadémiai állásfoglalás alapján „a hangértékkel nem bíró írássajátságokat (hosszú ékezet, hosszú s stb.)” nem tünteti fel, s így megakadályozza, hogy anyagát helyesírástörténetileg is hasznosíthassa a kutató. — Nem tudni, mi lehet az oka, hogy az érvényes helyesírási szabállyal dacolva ragaszkodik a „például” szó pld. rövidítéséhez (igaz, különvéleménye van az „Árpád-kori” kifejezés helyesírásáról is — vö. 10. l.). — Talán vitakozni lehetne arról is, helyes-e a mechanikus, betűrendi sorrend a megyék anyagának előtárására. Ez a módszer megnehezíti, hogy egy nyelvileg, etnográfiailag egységes, de különböző megyékbe tartozó tájegység nyelvjárástörténeti vagy névrendszertani anyagát együtt találhassa a kutató. Nem volna probléma, ha a tervezett öt kötet rövid egymásutánban jelennék meg, erre azonban nemigen számíthatunk, hiszen az első kötet megjelenése óta már öt év telt el folytatás nélkül. Ebben a kérdésben ma már csak egyet tehetünk: kérjük az illetékeseket, minél hamarabb örvendeztessenek meg bennünket e kitűnő munka folytatásával.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Finn névtani munkákról

TAITO PIROINEN: *Historian etunimistöä*

(Helsinki, 1967. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tietolipas 44: 89)

Nemcsak a névtani kutatások finnországi művelőinek hasznos ez a kézikönyv, hanem a történelemmel, művelődés- és irodalomtörténettel foglalkozóknak is. Sőt elvi alapvetései és gyakorlati útmutatásai által a névtudomány külföldi képviselőinek érdeklődésére is számot tarthat.

Az idegen eredetű történelmi személynevek ejtésben és írásban való meghonosodásának vagy meg nem honosodásának kérdése minden kultúrnép életében és gyakorlatában felmerül, amikor szó-kincsének ezt a fontos és színes rétegét saját nyelve törvényeinek és természetének megfelelően óhajtja átforgatni.

Ez természetesen nem könnyű feladat, mert minden egyes történelmi névnek megvan a maga sajátos problematikája, amely elősegítheti vagy gátolhatja a meghonosításukra való törekvést. Egy ritkán használt, esetleg szokatlan hangzású vagy helyesírású név nehezebben illeszkedik bele az ősi névanyagba, mint az, amelyik hangalak vagy írásképp alapján közelebb áll az átvevő nyelv hang- és írásrendszeréhez. Valamilyen történelmi névhez, illetve annak viselőjéhez fűződő emlékek is fontos szerepet játszhatnak a név sorsában.

Ezért jelentkezik annyi tarkaság, következetlenség a történelmi nevek használatában, azért mutatkozik egyes korokban vagy különböző forrásművekben annyi ingadozás a nevek írásában. Vannak művek, amelyek a történelem nagyjainak neveit eredeti formájukban használják és írják, mások meghonosított alakban.

Nálunk talán ez nem mutatkozott meg olyan élesen, mint a finneknél, ahol az idegen eredetű történelmi nevek használatában és írásmódjában mutatkozó következetlenséget teljes egészében még ma sem sikerült felszámolni.

Az antik és keresztény nevek — akárcsak nálunk — teljesen meghonosodtak, ezt variánsaik nagy száma is igazolja (l. ezekre vonatkozóan VILKUNA, *Oma nimi ja lapsen nimi és ILMARI LAHTI*, *Kristillisen nimistömmö alkuvaiheista*; Virittäjy 1950: 311—22). De a csaknem hatszáz évig tartó svéd uralom a germán nevek olyan tömegével „ajándékozta meg” a finneknek, hogy meghonosításuk, az ősi névrendszerbe való beleillesztésük nem ment máról holnapra. Egy több évszázadig tartó ejtési és helyesírási bizonytalanság kísérte. Ez különösen az 1500—1800-as évek forrásaiban (vallásos vagy jogi tárgyú fordításokban, történelmi tanulmányokban, jegyzőkönyvekben stb.) mutatkozik. Gyakran egy-egy névnek személyhez kötését is megnehezíti. A híres svéd fő kormányzó *Peter Brahe* neve például a következő alakváltozatokban jelentkezik: 1642: *Petari Brahe*, *Peter Brahe*; 1644: *Petar Brahe*; 1776: *Pehr Brahe*.

A történelmi kereszténynevek használatában és írásában mutatkozó következetlenség megszüntetésének a gondolata — ahogy erre a könyv szerkesztője is rámutat (15) — a Finn Irodalmi Társaság gondozásában megjelent ötkötetes finn irodalomtörténet szerkesztési munkálatai közben vetődött fel. A nagy mű főszerkesztőjének, MATTI KUUSI professzornak a kezdeményezésére egy szűkebb bizottság alakult, a meghonosítás vagy meg nem honosítás alapelveinek lefektetése, a névanyag írásmódjának, használatának valamilyen módon való egységesítése céljából.

A bizottság tagjai életrajzokból, lexikonokból, tankönyvekből, történelmi tanulmányokból és ezek névmutatóiból gyűjtötték össze azt a névanyagot, amelynek alapján az idegen nevek írására és meghonosítására vonatkozó javaslatokat összeállították (15).